

nit se jim, stát se vnímavým k ostatním lidem. Silnější potřeba kontaktu se projevuje i oprostěním básně, jež jako přátelské oslovení se stává přístupnou všem.

Z mnoha hledisek je tedy Dokořán v tvorbě svého autora knihou přechodu, vyostření niterných rozporů, zesílené myšlenkové aktivity. Sbíрка není ovšem významná jen tím, co předznamenala, ale svými vlastními hodnotami, které spolutvořily obraz české poezie v polovině třicátých let. Halas se jí začlenil do období, v němž vyhraněné osobní a skupinové programy byly docelovány, prohlubovány kritérii pravdivosti a společenského dosahu, otvírány směrem k objektivní skutečnosti v celé její složitosti. *mč*

Duch a svět - Jaroslav Vrchlický 1878

Duch a svět představuje první svazek básníkovy rozsáhlého cyklu epicko-reflexivní historické poezie nazvaného Zlomky epeje, jež měl nastínit duchovní vývoj lidstva od nejstarších dob až po současnost. Cyklus je vybudován na třech žánrově odlišných typech básnických knih. K prvnímu patří sbírky, v nichž epické historické motivy zvýrazňuje zesílený prvek reflexe (*Duch a svět*, *Sfinx*, 1883, *Dědictví Tantalova*, 1888, *Breviř moderního člověka*, 1892, *Skvrny na slunci*, 1897). Tyto sbírky vytvářejí především myšlenkovou osnovu cyklu. Druhý typ reprezentuje drobnější epika, která historickými obrazy konkretizuje ideovou koncepci cyklu vytvářenou první řadou (*Staré zvěsti*, 1883, *Perspektivy*, 1884, ZLOMKY EPOPEJE, 1886, *Fresky a gobelíny*, 1891, *Nové zlomky epeje*, 1895, *Bozi a lidé*, 1899, *Votivní desky*, 1902, *Epizody*, 1904). Třetí typ představují obsáhlé samostatné epické nebo epicko-reflexivní skladby (*Hilarion*, 1882, *Twardowski*, 1885, *Bar Kochba*, 1897, *Píseň o Vinetě*, 1906). K nim se řadí i dva svazky *Mýtů* (1879), z nichž první přináší české legendární látky, a také sbírka *Selské balady* (1885) s tematikou revolučního selství, která ovšem je úzce spjata i s Vrchlického vlasteneckou a politickou poezií.

Myšlenka cyklu se zrodila za Vrchlického vychovatelského působení v Itálii a souvisí s tehdejší básníkovým intenzivním studiem románských literatur. Zvláště ve francouzské poezii existují po celé 19. století pokusy o básnické ztvárnění vývoje lidstva (V. Hugo, Leconte de Lisle aj.). O poslání cyklu se Vrchlický obšírněji rozepsal roku 1875 v jednom ze svých dopisů z Itálie: chce všem svým sbírkám vtisknout jednotný cíl, ukázat člověka v jeho

dějinném vývoji, přičemž historie, filozofie, dogma i legenda, náboženství i pověra by tvořily jediný řetěz tohoto rozvoje. Je si vědom, že zachytí jen zlomky; proto se hodlá soustředit hlavně na etické jádro člověka, které by postihl myšlenkově, formou moderní reflexe. Zároveň se přiznává, že tento člověk bude pod různými maskami on sám se svými soudobými snahami, tužbami a zápasy.

Jestliže první impulsy k této lidské epeji nabídl francouzská literatura, pak ideovou osnovu prvním svazkům dala moderní věda se svým historismem podloženým vývojovými teoriemi a Darwinovým učením. Tato věda se hlásila k přesvědčení o postupném zdokonalování lidstva, o jeho stálém přibližování se ideálům svobody, humanity a společenského pokroku. Konkrétní podobu této ideové osnově však v souhlasu s načrtnutým plánem z italského dopisu dala autorova subjektivita, která sice v prvních svazcích se o tuto osnovu opírala, ale postupně, jak se měnil autorův vztah k současnosti, si ji podřizovala, vtiskujíc jí rysy okamžitého básnickova citového naladění. A tak po dlouhá léta vznikající cyklus neustále kolísá mezi vírou v lepší příští a skeptickým vztahem k perspektivám lidstva, mezi oslavou ideálů, poezie, lásky a krásy a útočnou kritikou společnosti. Přitom jako celek se neřídí jednotným kompozičním plánem, jednotlivá období lidského vývoje se v dalších sbírkách opakují, mění se jen jejich pojetí podle toho, nač v dané chvíli básníkovy subjektivita kladla největší důraz.

Sbíрка Duch a svět je zasvěcena památce básníkovy otce. Obsahuje *Prolog* a *Epilog* a mezi nimi čtyři tematicky a časově rozlišené oddíly: 1. *Ohlasy pravěku*, 2. *Helénské motivy*, 3. *Osm legend středověkých*, 4. *Problémy*. Jako vstupní svazek cyklu má knížka všechny rysy počátečního zaujetí optimisticky nazíranými perspektivami lidstva. Je v ní patrný mladistvý elán básníka, který v plné důvěře ve vlastní síly se neleká sebnáročnějších úkolů. Zato sbírce zcela schází vlastní dějinný vývojový zřetel, a to přesto, že je převážně obrácena do minulosti lidstva, že přináší i obrazy konkrétních historických událostí a že se v její kompozici uplatňuje dějinná chronologie (od vzniku světa přes staré Řecko k středověku). Kniha tedy neobsahuje historickou epiku v plném slova smyslu; místo ní tu převažuje reflexe a s ní básnická fantazie. Reflexivní charakter sbírky ostatně naznačuje už motto k *Prologu*, převzaté z V. Huga („Člověk nutí sfingu, by mu držela lampu“) i sám *Prolog* s titulem *Věkové*, v němž před bohem defilují věky s řadou nezodpovězených otázek po svém smyslu; i básník se tu přiznává ke klíčicím pochybnostem o své době, ale také ke svému optimistickému poslání: „Buď lidstva vesny skrívánkem, ó písni!“ Už z *Prologu* je tedy zřejmé, že básníkovy perspektivy nemají charakter předem dané teze, že je

autor vydobývá na tajemné sfinze, uprostřed meditací nad záhadami lidského bytí i existence světa.

Zvlášť výrazně se symbióza moderní reflexe s básnickou fantazií uplatňuje v prvním oddíle *Ohlasy pravěku*, který zpracovává látku Starého zákona od vzniku světa. A zatímco reflexe tu vede k mohutným kosmogonickým vizím, básnická fantazie sprádá mýty, které po svém modifikují biblické příběhy. Dochází tak k podivuhodné směsi poznatků vědy (obraz vzniku světa — báseň *Sivoření*, líčení geologických vrstev Země v stejnojmenné básni) s autorovou mýtotvornou aktivitou, která například přiměje anděla obdivovat Zemi a s nechutí se vracet do ráje (*Anděl*), zrození Evy proměňuje v oslavu ženství a zdroje poezie (*První bůh*), líčí, jak se v bratrovrahovi probudilo svědomí (*První oběť*); nakonec básník oslovuje a oslavuje jako integrující a stabilizující společenskou sílu, plod lidského ducha, samotný mýtus: „dej sílu mdlým a slabým těchu, / neb lidstvo žije, dokud báj!“ (*Mýtus*).

V druhém oddíle nazvaném *Helénské motivy* vystupuje ještě výrazněji do popředí autorova subjektivita. Projevuje se tu totiž mnohem zřetelněji než v předcházejícím oddíle básníkův vlastní názorový svět. V antickém Řecku Vrchlický shledává ideál, matku umění i žití, zlatou dobu a mládí lidstva, čas, kdy člověk žil v souladu s přírodními živly a kdy si stvořil i bohy jako symboly své síly. Toto Řecko je proto cele světem bájí. Z historických postav se tu objevuje jediná — básník Hésiodos, a to zase jen proto, že v básni *Theogoniá* vytvořil soustavu řeckých bohů (*Hesiod*). Vrchlického reflexe nyní směřují k apoteóze tohoto ideálu, zatímco zaujetí mýtem konstruuje epická podobenství k oslavě harmonie, lásky, ženy, krásy a poezie (*Akteon, Psyche a satyr, Kentaur*). I v následujícím oddíle je středověký mnich unesen krásou antické sochy nahé ženy (*Socha*). Poezie se tu stává také dědicem dávných mýtů, které vytlačila věda hledajíc pravdu, a tak „teď jen v písni mluví bůh!“ (*Pythie*).

Konečně ve třetí části knihy s titulem *Osm legend středověkých* se básníkův názorový svět projevuje takřka nezávisle na zvolené historické době. Útvar legendy je tu opět jen mýtus pojmenovaný středověkou terminologií, neboť právě ve středověku našla legenda svůj vznik i největší rozšíření. S vlastní legendou nemá tato epika většinou nic společného, ať už v ní vystupují historické postavy (Cid v sociálně laděné básni *Klasy chudých* odmítá při návratu z vítězného tažení jet přes pole chudých, ač tím riskuje pád do propasti), ať postavy mytické, ojedinele i obojí najednou (Dante a Ahasver jako vyhnanci z Florencie v básni *Dva vyhnanci*). Dokonce sem zabloudivla i lyrika, když Ahasver apostrofuje šťastnou matku Zemi (*Jarní*

zpěv Ahasvera). Pro poznání básnickovy evolucionistické víry mají význam básně *Legenda o Antikristu* a *Na prahu ráje*. V první představuje Antikrist věčně neukojeného ducha člověka, jenž vítězí nad tmou a podmaňuje si přírodu, jehož vlastní je celý vesmír a jenž vzlétne i k nebi. V druhé pak bůh neztratí člověka odvrhujícího na cestě za pravdou „staré bludné báje“ i „hnusné okovy“. Byť i „strhal s nebe hvězdy i zoří východní“, bůh zahrne ho láskou, neboť „jen láskou trvá božství, jen láskou žije svět!“.

Poslední oddíl *Problémy* zavádí čtenáře už zcela mimo historii i epiku do oblasti reflexe. Nejde tu přitom o myšlenkové shrnutí předcházejících oddílů; Vrchlický se tu vyznává ze svých ryze současných duševních zápasů, rozporů a kolísání. Několikrát s úctou a pokorou stojí před velebností přírody, v níž v duchu panteistického učení nalézá vtěleného boha, ale zároveň objevuje s Darwinem, že její klid je klamný, že i v ní probíhá krutě boj o život (*Nad močálem*). Vidí, že země nemůže uživit chudého, a klade si otázku, jak skončí tento boj o život, zda představa „že šťastnější kdys přijde pokolení“ není pouhým snem (*Poslední klas*). Zmítá se v hoři, když pozoruje, jak kejkliř využívá vlastního dítěte k riskantním vystoupením v honbě za skromným výdělkem (*Dítě kejkliřovo*), tváří v tvář přírodě si klade otázku, co je a kam spěje člověk. Nakonec však všechny tyto pochybnosti překlenuje optimistické přesvědčení o nesmrtelnosti života, jenž vítězně odolá i kosmickým katastrofám (cyklus znělek *Zvony večerní*); stejně tak i člověk povstane jako Fénix vždy znovu nezkrúšen k novému životu (*Fénix*). Svou víru básník opírá o génie, titány lidského rodu, kteří nedbajíce pohrdání a posměchu jdou stále vpřed za svou myšlenkou. A tak i *Epilog* (s titulem *Neznámým bohům* a podtitulem *Hymna budoucích pokolení*) může vyznít v hluboké přesvědčení o síle lidského ducha, který v harmonii s přírodou odhalí všechna tajemství člověka, Země i kosmu.

Sbírka *Duch a svět* znamená vyvrcholení Vrchlického raného tvůrčího období. Autor se v ní představil jako univerzální tvůrce, jenž po májovcích vnáší zcela nové rysy do vývoje české poezie: reflexivnost, vyznačující se pronikavostí otázek i šíří záberů, tvůrčí fantazii, která si přivlastňuje a po svém přetváří historické děje i tradiční mýty, a konečně i nové pojetí básníka jako věstce a zároveň i soudce lidstva, který v kontaktu s evropskou poezií a moderním myšlením překonává obzory poezie zúžené na službu národním zájmům a který v poezii shledává nejvyšší hodnoty, povznášející člověka nad všednost a útrapy každodenního života. Vytvořil si také osobitý styl: rozvětvenou větnou periodu, bohatě členěnou větnými závislostmi a provázenou četnými parentezemi a inverze-

mi, verš s pravidelným metrem (zpravidla jambicky vzestupným), jehož strojová pravidelnost je oživena intonační rozrůzněností širouce rozvitých vět plných zvolání, otázek a apostrof. Tento zvukově bohatý verš spolu s básnickou obrazností, která hromaděním obrazů zmnožuje básnickou představu a jež neustále kumuluje slova stejného nebo příbuzného významu („Cos rovno vzteku, posměchu a hněvu / mu spělo tváří, přelétlo mu tahy“), vytváří Vrchlického svěbytný, vzletně patetický rétorický styl, v němž nositelem významu se stávají zpravidla obsáhlejší slovní celky (věta), a to na úkor významové nosnosti jednotlivého slova. Tento styl obohacuje i řada zvláštních prostředků, zdůrazňujících svěbytnost básnického jazyka: neologismy (čarolet), krácení slov (vše kroky místo všechny kroky) nebo naopak jejich složeniny, zvláště u adjektiv (světlovltný, mlhotkaný, tmavořasný), nadměrná frekvence apostrofických citoslovců, vokalizace neznělých předložek aj. Některé z nich mají ráz pouhých licencí a Vrchlický je uplatňuje v zájmu dodržování pravidelného metra; především však se tyto poetismy stávají součástí osobitého projevu, kterým se poetický jazyk výrazně odlišuje od jazyka běžné komunikace.

I tu se již také projevuje zájem o rozmanité strofické útvary světové poezie. Vedle lyrických sonetů se ve sbírce objevuje i složitý útvar Spencerovy stance, jež je užívána hlavně v epice; je pojmenována podle anglického básníka 16. století, který obměnil původní stanci italského původu. Tvoří ji devět jambických veršů (osm pětistopých a závěrečný šestistopý alexandrín) rýmovaných ababbcbcc (*Dva hlasy*).

Duch a svět se řadí k těm svazkům epejejního souboru, v nichž reflexe převažuje nad epickými složkami a stává se páteří celé knihy. Kosmickou poezií provázenou přesvědčením o schopnosti lidského poznání proniknout k záhadám vesmíru souzní s Nerudovými PÍSNĚMI KOSMICKÝMI, vydanými v témže roce jako *Duch a svět*; navazuje zároveň na tradici založenou v české poezii K. H. Máchou. Sbíрка vyšla uprostřed probíhajících bojů o charakter Vrchlického poezie, které konzervativní kruhy kolem časopisu *Osvěta* vyčítaly zálibu v cizích látkách a nezájem o potřeby národního zápasu. Sama se předmětem polemik nestala, přesto právě nad ní se Jan Neruda jednoznačně vyslovil k probíhajícímu sporu: „Básník pje to, co mu duši roznilo, a pje-li to krásně, umělecky, činí tak vždy a vždy na veliký prospěch českého ducha, českého písemnictví vůbec. Toť je stanovisko a význam moderní poezie české, jak jsme ji zahájili v letech padesátých, stanovisko všech moderních národů, a jen ten může být proti volnosti myšlenek, kohož kruh myšlenkový je vůbec obmezen.“

zp

Elegie - Jiří Orten

1946

Pátá Ortenova básnická sbírka byla uspořádána těsně před básnickou smrtí v krutých podmínkách okupované země, z cenzurních důvodů však mohla vyjít až po druhé světové válce.

Sbíрка je souborem devíti elegií (elegie je v moderních evropských literaturách básně smutečního ladění, kontemplace nad smrtí člověka, zánikem hodnot apod.), v nichž básník resumuje svůj dosavadní život a loučí se se vším, co tvořilo jeho mládí, především s láskou a s naivní vírou, že snadno najde smysl svého života. První dvě elegie, promítající se na horizontu ztracené lásky, „jež našla svého Kaina“, jsou naplněny pocitem nenávratnosti. Vše plyne a pomíjí („Vraťte se věci, jež jste pomáhaly nésti kříž dne... Těžítka moje, vraťte se mi zase. Těžké je nemít vás, vy určité a pevně“), jen smrt a země je věčná. Básník, napínaný úzkostí mezi životem a nebytím, přijímá smrt jako poznanou nutnost, protože svou existenci pocituje jako vinu. Ale jeho srdce, jeho mladost nechce ještě „uvítat hrob“, protože je zde ještě „milénka země“, která mu vychází vstříc svým jarem. Orten ji v máchovsky úzkostném zpěvu zaklíná („ó země... Krásná, Hluboká a Pevná“), mytizuje ji jako jedinou milénku, jako jedinou stálost v plynoucím čase.

V třetí elegii už mizí napětí mezi básnickovou touhou a ztracenou láskou, místo toho vchází vsudypřítomná úzkost a klade otázky. Byla-li smrt přijata jako vykoupení za naše viny, zrazuje-li i láska („A ani lásky není! Dívky spí na ložích a jejich lože lžou!“) a zlo se nám vítězně směje do očí — je život snad jen absurdním snem? Navzdory této absurditě jej však básník přijímá, protože je zde stále ještě tvorba, která dává možnost přežití. V závěrečné části *Třetí* nalézáme alegorii o převozníkovi, kterou můžeme chápat jako výzvu ke vzpouře proti smrti tvorbou: „Cosi je před tebou. Je pozdě umírat. Rozvědky obzorů říkají, že jde den.“

Před dalekou cestou, která básníka čeká, je nutné se rozloučit se šťastnou dobou dětství a mládí, kdy „malí byli jsme i pro nejmenší rakev“. V elegickém tónu loučení (*Čtvrtá, Pátá*) skládá Orten s neobyčejnou citlivostí pro výstižný detail jakousi kaleidoskopickou mozaiku šťastných okamžiků dětství, které se mu jeví z „protější strany“ života jako ráj. Zachycuje i své první kroky v Praze, kde poznával „vratkost světa“, jehož je „chorým dítětem“. Chce se oprít o „něžné rameno věci“ a volá na pomoc slova, aby mu vrátila mizející jistotu dětství. Orten si však uvědomuje, že tento ráj je nenávratně ztracen, a proto — chce-li zůstat práv svému údělu, jehož tragiku přijal — musí své dětství a mládí sublimovat v díle jako sen;